

**ІДЕЙНО-ХУДОЖНЯ СПЕЦИФІКА РОМАНУ Г. ВЕЛЛСА
«ВІЙНА СВІТІВ»**

Попач Галина,

*здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти,
Приватного вищого навчального закладу «Міжнародний економіко-
гуманітарний університет імена академіка Степана Дем'янчука»
(м. Рівне, Україна)*

Науковий керівник: МIRONЮК Валентина,

*кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та
літератури Приватного вищого навчального закладу «Міжнародний
економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана
Дем'янчука» (м. Рівне, Україна)*

Анотація. У розвідці досліджено ідейно-художню специфіку роману «Війна світів» Герберта Веллса. Проаналізовано проблематику твору, зокрема питання виживання людства, взаємодії людини і техніки, а також цивілізаційної вразливості. Окреслено провідну ідею роману як застереження щодо небезпек науково-технічного прогресу та ілюзії людської всемогутності. Розглянуто композиційні особливості твору, його наративну організацію. Визначено жанрову природу роману як поєднання наукової фантастики, антиутопії та твору-перестороги. Доведено, що роман зберігає актуальність завдяки глибокому соціально-філософському змісту та універсальності порушених проблем.

Ключові слова: наукова фантастика, роман-пересторога, проблематика, композиція, технічний прогрес, антиутопія.

Abstract. The research explores the ideological and artistic specificity of the novel "War of the Worlds" by H.G. Wells. The problematics of the work are analyzed, in particular the issues of the survival of humanity, the interaction of man and technology, as well as civilizational vulnerability. The leading idea of the novel is outlined as a warning about the dangers of scientific and technological progress and the illusion of human omnipotence. The compositional features of the work, its narrative organization are considered. The genre nature of the novel is determined as a combination of science fiction, dystopia and a cautionary work. It is proven that the novel remains relevant due to its deep socio-philosophical content and the universality of the problems raised.

Keywords: science fiction, cautionary novel, problems, composition, technological progress, dystopia.

Творчість Герберта Веллса посідає важливе місце в розвитку світової наукової фантастики кінця XIX – початку XX століття. Його фантастична проза вирізняється поєднанням наукової гіпотези, соціального прогнозування та глибокого філософського осмислення майбутнього людства. Письменник не лише моделює альтернативні реальності, а й порушує актуальні проблеми цивілізаційного розвитку, технічного прогресу та моральної відповідальності людини. Саме тому його твори, зокрема «Війна світів», набувають значення своєрідних художніх попереджень.

Мета дослідження полягає у виявленні ідейно-художньої своєрідності роману «Війна світів», аналізі його проблематики, композиційних особливостей, системи образів та жанрової специфіки. Основні свої фантастичні романи Веллс написав в перший період своєї творчості (до війни 1914–1918 р.). Це, зокрема, такі романи, як «Машина часу» (1895), «Острів доктора Моро» (1896), «Невидимець» (1897), «Війна світів» (1898), «Коли сплячий прокинеться» (1899), «Перші люди на Місяці» (1901), «Страва богів» (1904), «Війна в повітрі» (1908) та інші. Цікаво, що фантастичні твори у творчій практиці Веллса поєднувались з романами побутового характеру, у яких критика зауважувала зв'язок з діккенсівською традицією. Це романи – «Кіппс» (1904), «Сучасна утопія» (1905), «Історія містера Поллі» (1910), «Тоно-Бенге» (1909) та інші.

Найбільшу популярність серед читачів американського та європейського континентів здобув роман Веллса «Війна світів», присвячений марсіанській тематиці. Уже з другої половини 70-х років XIX ст. в пресі точилися жваві суперечки щодо ймовірності життя на Марсі. Американський астроном та математик Персиваль Лоуелл розповів читачам про реєстрацію на Марсі в протистояння 1894 року, тобто в один з тих періодів, коли Марс наближається до Землі на максимально коротку відстань, близько чотирьохсот спалахів. І ще одне дивовижне відкриття. У 1877 році, коли Марс наблизився до Землі на відстань «усього» 55 мільйонів кілометрів, італійський астроном Джованні Вірджиніо Скіапареллі, складаючи за допомогою телескопа карту поверхні планети, помітив, що весь величезний простір континентів покритий сіткою тонких ліній. Вони тягнуться на великі відстані по поверхні планети в геометрично правильних пропорціях. Через чотири роки Скіапареллі продовжив свої спостереження і помітив, що окремі ланки цієї сітки виявились подвійними. Усе це, зрештою, не могло не наштовхнути на думку про можливе існування на Марсі розумних істот, наслідком діяльності яких і могли б пояснюватись усі зареєстровані факти. Тоді ж у наукових колах було висловлено кілька припущень, які стосувалися ймовірного існування на Марсі розумних істот. Усі ці сенсаційні повідомлення не залишили байдужим Веллса. 19 жовтня

1888 року він прочитав у Дискусійному товаристві Королівського коледжу науки доповідь на тему: «Чи існує життя на планетах?» У статті «Сатерді рев'ю» від 4 квітня 1896 року він гаряче підтримав припущення Персиваля Лоуелла щодо життя на Марсі і рукотворного походження каналів, які той спостерігав на поверхні планети. «З року в рік, – писав Веллс, – на якийсь час вгамовуються всі політичні пристрасті, і тоді постає низка питань, таких, скажімо, як питання про те, чи існує розум на Марсі. В останній раз до цього питання повернулись після того, як Лоуелл побачив спалах світла в південній частині планети. Цей спалах був незвичайним, а тому в масі можливих пояснень його природи було висловлено припущення, що це не що інше, як спроба марсіан надіслати світовий сигнал, зв'язатися з мешканцями планети-сестри Землі. /.../ Поза сумнівом, Марс дуже схожий на нашу Землю. Його дні і ночі, його літо та зима відрізняються від наших лише їх відносною тривалістю. На Марсі є океани й суша, материки та острови, гори та моря, оточені земною поверхнею. /.../ Щодо фізичного та хімічного складу, то ця планета настільки схожа на Землю, що неважко припустити ймовірність появи на Марсі протоплазми, яку ми вважаємо єдиним матеріалом, здатним породити життя» [2, с.30]. Ці ж думки Веллс виклав і у своєму науково-популярному нарисі «Людина мільйонного року» (1886). Ці ж думки послужили й основою його фантастичного роману «Війна світів». У цьому романі мова йде про напад марсіан на Землю, на мешканців Англії. Марсіани набагато перегнали землян у розвитку техніки. Вони першими придумали міжпланетний снаряд і досягли Землі. За допомогою сильно діючих теплових променів вони знищують міста, ліси, усе живе. Просуваючись по Землі, вони залишають за собою випалені простори. Спокійно і планомірно здійснюється систематичне знищення людства. Марсіани обернулись, завдячуючи своїм винаходам, у досконалі машини, наділені розумовим апаратом і сильно розвинутими кінцівками. Вони вільні від переживань, від почуттів, можуть не спати, працювати по 24 години на добу. Веллс пише про те, що зрештою і люди у своєму еволюційному розвитку стануть такими ж. Утім, незважаючи на технічну перевагу, марсіани все ж програють землянам, яким вдалося відстояти у цьому смертельному двобої свою планету. Роман «Війна світів» отримав цікаве продовження у відомій на Заході радіомістифікації Герберта Веллса – американського кінорежисера Орсона Веллса. 30 жовтня 1939 року Орсон Веллс і група акторів «Меркюрі тіатр» перед мікрофонами станції «Коламбія бродкастинг систем» (Сі-бі-ес) озвучили сценарій радіоп'єси за «Війною світів» Г.Веллса. Більш за все вони непокоїлись, що книга безнадійно застаріла і що тема «прибульців з Марсу» викличе лише роздратування у слухачької аудиторії. Для більшої актуальності дію радіовистави було перенесено із Англії в США. Але ні Орсон Веллс, ні актори «Меркюрі тіатр» усе ж не очікували тих сенсаційних наслідків,

причиною яких стала їхня вистава. Радіо, як з'ясувалося, дозволяло створити ефект реальності не менш, а навіть більш повний, аніж у кінематографі. Без сумніву, це була найскандальніша за всю історію радіопередача. Бертран Рассел якось зауважив, що у «Війні світів» Веллс засвідчив свою здатність «уявляти собі масові реакції на неординарні події». Специфічний експеримент Орсона Веллса підтвердив це найкраще.

«У Сполучених Штатах, на той час нараховувалось близько шести мільйонів людей, які регулярно слухали радіо. Можливо, не всі читали перед цим програму передач, хтось увімкнув приймач уже після того, як диктор оголосив, яка передача розпочинається, а хтось і взагалі ніколи не чув про Герберта Веллса та його роман. Що і яку роль відіграло – сказати важко. Але близько мільйона американців сприйняло виставу за справжній репортаж. І в країні спалахнула паніка» [3, с.70].

«Тисячі переляканих людей готувалися до евакуації або ж молилися про спасіння, – розповідає американський професор астрофізики Доналд Мензел. – Окремі вважали, що на країну напали німці або японці. Одні закликали до себе рідних та друзів, щоб в останній раз побачитися з ними. Інші просто не знали що робити і метушилися, сіючи паніку. У поліцію безперервно телефонували громадяни, благаючи про допомогу: «Ми вже чуємо стрілянину, мені потрібен протигаз! – переконував полісменів якийсь мешканець Брукліна. – Я регулярно сплачую податки..» [1, с.180]. Від страху люди часто втрачають здоровий глузд. З верхівки однієї з нью-йоркських будівель хтось розгледів у бінокль спалахи вогню на полі битви. Хтось чув свист марсіанських снарядів. Інші чули гарматні вибухи. А деякі відчували навіть запах газу або диму. Невдовзі все з'ясувалось. Хоча паніка і вгамувалась, пристрасі бурхали ще кілька тижнів. Федеральна комісія зв'язку поставила питання про цензуру радіопередач...» [1, с.180].

Радіовистава, яка в цілому була побудована на ключових епізодах роману «Війна світів», закінчувалась так, як і роман Веллса. Нападники з Марсу, знищивши урядові війська та захопивши Лондон, раптово загинули від якогось інфекційного захворювання. Невідома крихітна бактерія зорбила те, на що не спромоглося людство. Марсіани були знищені. Як і на початку, в кінці радіовистави в ефірі пролунав голос режисера «Меркюрі театру» Орсона Веллса: «Пані і панове, до вас звертається Орсон Веллс, котрий вийшов із ролі і хоче запевнити вас, що «Війна світів» не має іншої мети, крім однієї, – бути святковим подарунком для вас. /.../ Ми не в змозі розіграти кожного нашого слухача особисто. Тому «Меркюрі театру» вдався до такого колективного жарту...» Треба зазначити, що сам Герберт Веллс, зовні роздратований, хоча в душі, мабуть, і втішений ще одним блискучим успіхом свого творіння, поспішив відмежуватися від скандалу, що спалахнув: «Глибоко засмучений наслідками радіопередачі, – телеграфував він. – Я знімаю із себе будь-яку відповідальність за подібне вільне

поводження з моєю книгою». Але багато з дослідників схильні дещо інакше тлумачити роль письменника: «...адже навіть у тих випадках, - вважають дослідники творчості письменника, – коли Орсон Веллс вводив щось від себе, він незмінно опирався на автора і підхоплював його натяки! Відповідальність Герберта Веллса була дуже великою: він написав на диво переконливий роман. Радіопаніка в США, як її прийнято з тих пір називати, відбулась через сорок років після появи «Війни світів» окремим виданням, причому між 1898 та 1939 роками була Перша світова війна. Вистава Орсона Веллса віддалена від нас ще на п'ятдесят років, а від роману Веллса нас відділяє вже дві світові війни. «Війна світів» – цікава. Вона живе своїм життям, як кожен великий твір мистецтва і, треба гадати, буде жити навіть тоді, коли відпаде загроза глобальної катастрофи, яка може трапитись без будь-якого втручання марсіан» [1, с.181].

Роман «Війна світів» – це не тільки історія неймовірних подій та карколомних пригод героїв, що потрапляють у так звані екстремальні ситуації. Точніше кажучи, мета цього твору не зводиться виключно до того, щоб розважити читача, відволікти його від повсякденних клопотів та житейської рутини. Роман цей насамперед сприймається як такий, що продовжує існуючу в світовому літературному процесі, як власне і у творчому спадку Веллса, традицію художніх творів, суть яких полягає в тому, щоб служити людству певною пересторогою. Основне ідейне призначення творів, що належать до цієї тематичної групи, полягає в тому, щоб моделювати такі умовно-реальні обставини людського життя, які у яскравій наочній формі демонстрували б можливі небажані наслідки впровадження в життя тих чи тих політичних вчень чи суспільних тенденцій, що визрівають у надрах певного державного устрою, або ж прогнозували б імовірний негативний аспект майбутніх науково-технічних відкриттів. Звичайно, будь-який твір в якійсь мірі, більший або менший, щось прогнозує та передбачує: поведінку людини в певній ситуації, можливі емоційні реакції людини на ті чи ті життєві обставини, форми обумовленості особистісного загальнолюдським або загальнолюдського суспільним тощо. Але твори-перестороги роблять це у прямій і підкресленій формі, акцентуючи увагу на проблемах суспільної чи загальнолюдської значимості, тобто маючи справу передусім із глобальними цінностями та засадами людського існування. Досить часто першими помічаючи негативні тенденції, що зароджуються у суспільстві, і прогнозуючи у своїх творах потенційну небезпеку та ризик, які з ними пов'язані, письменники «б'ють на сполох», намагаються привернути увагу до них широких кіл громадськості до того, як ці процеси перейдуть у некеровану та невідвладну їхній волі фазу свого розвитку.

Роман «Війна світів» порушує низку важливих проблем, серед яких центральними є проблема виживання людства в умовах глобальної

катастрофи, проблема співвідношення людини і техніки, а також проблема цивілізаційної вразливості. Веллс демонструє, що технічний прогрес не гарантує безпеки, а навпаки – може стати причиною загибелі. Водночас у творі порушується проблема колоніалізму: вторгнення марсіан постає своєрідною аллюзією на колоніальну політику європейських держав.

Провідна ідея роману полягає у застереженні людства щодо небезпек неконтрольованого науково-технічного розвитку та ілюзії людської всемогутності. Веллс підкреслює крихкість людської цивілізації перед силами природи і невідомого. Символічним є фінал твору: марсіани гинуть не від зброї, а від земних бактерій, що утверджує думку про обмеженість навіть найрозвинутіших істот. Композиція роману має чітку двочастинну структуру: перша частина – опис вторгнення марсіан і руйнування звичного світу; друга – повнірвання героя і поступове усвідомлення масштабів катастрофи [2, с.31].

Використання форми оповіді від першої особи сприяє створенню ефекту документальності та достовірності. Хронікальний характер викладу подій, деталізація описів і поступове наростання напруги формують відчуття реальності того, що відбувається. Образ марсіан у романі має символічний характер: вони уособлюють технократичну цивілізацію, позбавлену емоцій і гуманістичних цінностей. Людина ж постає як істота слабка, але здатна до морального вибору і виживання. Контраст між марсіанами і людьми підсилює ідейний зміст твору. Роман поєднує риси наукової фантастики, антиутопії та роману-перестороги. Веллс використовує фантастичний сюжет як засіб соціального аналізу, що є характерною ознакою його творчого методу.

Отже, роман «Війна світів» Герберта Веллса є визначним зразком наукової фантастики, у якому поєднуються елементи соціального прогнозування, філософського осмислення та художнього моделювання катастрофічних ситуацій. Ідейно-художня специфіка твору полягає у глибокому розкритті проблем взаємодії людини і технічної цивілізації, використанні фантастичного як засобу критики сучасності та створенні переконливої моделі глобальної загрози. Завдяки актуальності порушених проблем, динамічній композиції та символічній системі образів роман не втрачає своєї значущості й сьогодні, залишаючись одним із ключових творів світової літератури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баткін Л. М. Герберт Веллс і проблеми наукової фантастики. Київ: Дніпро, 1988. 256 с.
2. Денисова Т. Н. Фантаст із реального світу // Передмова до творів Герберт Веллс. Харків: Фоліо, 2003. С. 3–32.
3. Parrinder P. H. G. Wells. Cambridge: Cambridge University Press, 2005. 220 p.